

TÁC ĐỘNG TINH THẦN CỦA DỊCH COVID-19 ĐỐI VỚI MỘT SỐ NHÓM XÃ HỘI TẠI THÀNH PHỐ HỒ CHÍ MINH¹

TS. Phạm Thị Cẩm Vân

Viện Dân tộc học

Email: phamcamvan0403@gmail.com

Tóm tắt: Nghiên cứu này phân tích các dữ liệu định tính cho thấy tác động về mặt tinh thần của dịch COVID-19 đến một số nhóm xã hội như: cán bộ cấp cơ sở trực tiếp hỗ trợ người dân trong công tác phòng dịch; nhóm đi cách ly tại các cơ sở y tế/tự cách ly tại nhà; nhóm kinh doanh, nhóm giáo viên. Bài viết sẽ làm rõ đặc điểm, tính chất của những tác động về mặt tinh thần ở các nhóm xã hội khác nhau và chỉ ra nguyên nhân của sự khác biệt đó. Dữ liệu của bài viết dựa trên kết quả nghiên cứu thực địa tại phường 13, Quận 5, Thành phố Hồ Chí Minh trong năm 2024.

Từ khóa: Dịch COVID-19, tác động tinh thần, nhóm xã hội, Thành phố Hồ Chí Minh.

Abstract: This study analyses qualitative data demonstrating the mental impacts of the COVID-19 pandemic on several social groups, such as grassroots officials directly supporting residents in pandemic prevention efforts, individuals quarantined at medical facilities or self-isolating at home, business owners, and teachers. The article clarifies the characteristics and nature of the mental impacts on these different social groups and identifies the reasons for such differences. The article is based on fieldwork findings in Ward 13, District 5, Ho Chi Minh City in 2024.

Keywords: COVID-19 pandemic, mental impacts, social groups, Ho Chi Minh City.

Ngày nhận bài: 4/3/2025; ngày gửi phản biện: 10/3/2025; ngày duyệt đăng: 25/3/2025.

Mở đầu

Virus SARS-CoV-2 xuất hiện lần đầu vào tháng 12/2019 tại Vũ Hán, Trung Quốc. Từ đó dẫn theo dịch bệnh COVID-19 lây lan trên toàn cầu. Năm 2020, WHO đã phải công bố mức báo động cao nhất về sự lây lan của SARS-CoV-2 và sự ảnh hưởng đến sức khỏe cộng đồng. Đại dịch COVID-19 để lại nhiều ảnh hưởng nghiêm trọng không chỉ về mặt kinh tế, con người, mà cả về mặt tinh thần với những tác động đa chiều ở các lứa tuổi và đối tượng khác nhau (Đặng Nguyễn Anh, 2021; Trần Thị Lan Hương, 2024). COVID-19 đã tạo ra sự kỳ

¹ Nghiên cứu này được tài trợ bởi Quỹ Phát triển khoa học và công nghệ Quốc gia (NAFOSTED) trong đề tài mã số 504.04-2021.04.

thị ở mức độ nhẹ từ xa lánh, ngại tiếp xúc và có xu thế tăng lên ở mức đả kích thông qua mạng xã hội (Nguyễn Công Thảo, 2021).

Tiếp nối những nghiên cứu về ảnh hưởng của dịch COVID-19 từ góc độ xã hội, bài viết này tìm hiểu tác động về mặt tinh thần của dịch COVID-19 đến một số nhóm xã hội như: cán bộ cấp cơ sở trực tiếp hỗ trợ người dân trong công tác phòng dịch; nhóm đi cách ly tại các cơ sở y tế/tự cách ly tại nhà; nhóm kinh doanh, nhóm giáo viên. Những phân tích trong bài viết sẽ so sánh đặc điểm, tính chất sự tác động về mặt tinh thần ở các nhóm xã hội khác nhau và chỉ ra nguyên nhân của sự khác biệt đó. Cơ sở dữ liệu của bài viết dựa trên kết quả nghiên cứu thực địa tại phường 13, Quận 5, Thành phố Hồ Chí Minh trong năm 2024. Bên cạnh việc sử dụng các số liệu thống kê của chính quyền địa phương, bài viết cũng dựa trên tư liệu của 20 cuộc phỏng vấn sâu, 05 thảo luận nhóm tại địa bàn nghiên cứu.

1. Dịch bệnh COVID-19 tại điểm nghiên cứu

Tại Thành phố Hồ Chí Minh, ca nhiễm bệnh đầu tiên được ghi nhận vào tháng 1/2020. Từ ca bệnh đầu tiên đến cuối năm 2023, Thành phố Hồ Chí Minh nói riêng và cả nước nói chung đã có 4 đợt bùng dịch bệnh, trong đó, đợt dịch thứ 4 (27/04/2021 - 23/10/2023) với biến thể Delta và sau đó là Omicron khiến nhiều người mắc và tử vong cao nhất.

Tại Quận 5, Thành phố Hồ Chí Minh, tính đến hết năm 2023, thống kê số ca nhiễm bệnh cách ly tại nhà cho thấy, toàn quận có 26.419 bệnh nhân nhiễm COVID-19 và số ca tử vong là 245 người. Phường 13 là một trong những phường có diện tích nhỏ nhất (9,0402ha) nhưng có dân số khá đông (8.425 nhân khẩu), được chia thành 51 tổ dân phố, dân tộc Hoa chiếm 38,9% dân số. Trên địa bàn phường có Bưu điện trung tâm Chợ Lớn, Hội quán Nghĩa Nhân, chợ Kim Biên, chợ vật liệu xây dựng và là nơi cung cấp hàng hóa cho các tỉnh thành trên cả nước. Tại phường 13, ca bệnh đầu tiên được phát hiện là công nhân của công ty Kim Minh, phố Dã Tượng. Ngay khi phát hiện ca bệnh, chính quyền địa phương lập tức áp dụng các biện pháp phòng chống dịch theo tinh thần của Chỉ thị 15, Chỉ thị 16 của Thủ tướng Chính phủ, tuy nhiên các ổ dịch trên địa bàn phường vẫn tiếp tục tăng lên. Trong cả 4 đợt dịch, số ca nhiễm bệnh trên địa bàn phường lên đến 4.560 ca.

2. Nỗi sợ trong bối cảnh đại dịch COVID-19

2.1. Nỗi sợ của cán bộ địa phương: phận “làm dâu trăm họ”

Khi nghiên cứu về nỗi sợ của nhóm cán bộ Nhà nước trước dịch bệnh COVID-19, nghiên cứu của Nguyễn Công Thảo (2020) đã chỉ ra rằng: nhóm cán bộ Nhà nước ở Việt Nam rất sợ khi bị công chúng quy chụp, kết tội vì hành vi thiếu gương mẫu và các thông tin cá nhân, liên quan đến gia đình họ bị chia sẻ rộng rãi trên mạng. Cũng tìm hiểu về tâm lý của một bộ phận cán bộ Nhà nước, nghiên cứu này tập trung đến nhóm cán bộ cấp xã, phường - đội ngũ phải tiếp xúc trực tiếp với người dân trong quá trình cùng cả nước tham gia chống dịch. Nghiên cứu thực tiễn cho thấy, đội ngũ cán bộ cấp cơ sở ở đây cũng có lo ngại bị nhiễm bệnh do phải tiếp xúc với nhiều người, đặc biệt là tiếp xúc với người nhiễm/nghi nhiễm

COVID-19; sợ người dân đánh giá là không công bằng trong phân bổ hỗ trợ; hay sợ không hoàn thành trách nhiệm do cấp trên giao phó. Tất cả những bất an về tinh thần ấy khiến họ lâm vào tình trạng “*mệt mỏi, căng thẳng*” kéo dài, đặc biệt trong khoảng thời gian đỉnh điểm của dịch bệnh từ tháng 7 đến tháng 11 năm 2021.

Thời điểm tháng 6/2021, khi phường 13 xuất hiện ca bệnh đầu tiên đến khi dịch bệnh ngày càng lan rộng hơn, những cán bộ cấp cơ sở vừa phải hoàn thành nhiệm vụ được giao phụ trách tại phường, vừa phải thực hiện hỗ trợ người dân chống dịch như: cách ly vùng dịch, thông báo người dân đi xét nghiệm nhanh COVID-19, khoanh vùng dịch, hỗ trợ mua lương thực giúp dân trong vùng cách ly phong tỏa,... Cán bộ phường phải chia ra hai nhánh công việc chính: một là nhóm tham gia hỗ trợ xét nghiệm COVID-19, báo số lượng kết quả F0, F1, F2,... thực hiện cho người dân đi cách ly tập trung nếu cần thiết; nhóm thứ hai hỗ trợ dân mua lương thực, thực phẩm, thuốc, sữa..., hoặc phân chia thực phẩm được các mạnh thường quân giúp đỡ tới từng hộ dân đang cách ly tại nhà. Thành phần tham gia các nhóm này chính là các viên chức, công chức của phường, đồng thời có sự giúp sức của Đoàn thanh niên, các tổ trưởng tổ dân phố.

Qua việc tiếp xúc với người dân để lấy mẫu xét nghiệm hay tham gia hỗ trợ thực phẩm cho hộ gia đình phải cách ly, cán bộ cấp cơ sở được coi là lực lượng tuyến đầu để nhiệm bệnh. Bên cạnh áp lực về có khả năng lây chéo bất cứ lúc nào, họ còn có một áp lực khác là hoàn thành các trách nhiệm về phía chính quyền cấp cơ sở. Song song với công việc thường ngày của xã, phường, họ còn phải thực hiện các báo cáo trong thời điểm dịch bệnh. Đó là thống kê, báo cáo số lượng ca nhiễm bệnh, lên danh sách cách ly tập trung hay cách ly tại nhà, lên danh sách hỗ trợ lương thực, thực phẩm. Kết quả thảo luận nhóm cán bộ phường 13, Quận 5 đã ghi nhận: “*Trước thời điểm quân đội vào hỗ trợ trong Thành phố Hồ Chí Minh, đồng chí Phó Chủ tịch phường mỗi ngày chỉ được nghỉ 2 tiếng, ban ngày làm nhiệm vụ kiểm soát cách ly, 19h00h là họp qua Zalo với cảnh sát khu vực về tình hình chung của phường; sau 12h đêm là lên danh sách các hộ được chia gạo của Chính phủ, sau đó chuyển về các tổ để tổ trưởng rà soát, tránh trường hợp sót hộ cần hỗ trợ, rồi nộp hồ sơ qua email hoặc Zalo sau đó mới được nghỉ; ngày hôm sau sẽ bắt đầu từ 4h sáng để cứu dân, lên danh sách thực phẩm, chỉ đạo đưa người dân đi cấp cứu...*”; “*Các cán bộ phường ở đây là hầu hết ăn, ngủ, ở tại trụ sở cơ quan từ tháng 7/2021 đến cuối năm. Tôi nhận nhiệm vụ tại phường từ tháng 7 xong là cũng ở tại phường chống dịch luôn, chắc phải 5-6 tháng không về nhà*” (Thảo luận nhóm tại UBND phường 13, Quận 5).

Vượt qua nỗi sợ nhiễm bệnh cho bản thân và có thể lây bệnh cho người thân, cán bộ cấp cơ sở đã phải cố gắng hơn 100% sức lực của mình để hoàn thành các công việc và giúp dân. Công việc quá căng thẳng, áp lực từ chỉ đạo của cấp trên, phải trả lời thắc mắc qua điện thoại liên tục từ người dân, cùng với thời gian nghỉ không đủ khiến nhiều cán bộ cơ sở đã có lúc trong tình trạng kiệt sức. Một lãnh đạo phường đã tham gia chống dịch cho biết: “*Nhiều lúc chúng tôi rất rối, khi chưa nhận được hướng dẫn của cấp trên mà báo chí đưa tin chưa chính thức, đặc biệt là thông tin hỗ trợ tiền với những hộ nhiễm COVID-19, người dân gọi điện thắc*

mắc liên tục về danh sách hỗ trợ. Đến khi có hướng dẫn của cấp trên, chúng tôi phải rà soát gần 9.000 nhân khẩu với các tiêu chí đưa ra, làm sao chọn đúng người, không được phép sai. Tổng thời gian cả rà soát, niêm yết lấy thông tin phản hồi ở 51 tổ dân phố là đúng hay chưa, thiếu hay đủ, tổng thời gian lên danh sách, gửi thông tin lên hệ thống chỉ trong có 3 ngày, chúng tôi phải làm thâu đêm và thực sự đã có những người kiệt sức ngã gục tại trụ sở làm việc” (PVS, Nguyễn Thị H., 43 tuổi, phường 13, Quận 5). Đặc biệt, các cán bộ cơ sở ở đây cho rằng, với những công việc liên quan đến quyền lợi của người dân, họ thực sự áp lực, chỉ lo người dân không được hỗ trợ công bằng, việc rà soát xảy ra sai sót.

2.2. Nỗi sợ của giáo viên: dạy mà tâm bất an

Trong bối cảnh dịch bệnh COVID-19, tỷ lệ cao các giáo viên, giảng viên gặp phải sự kiệt sức trong nghề nghiệp đã được chỉ ra trong nghiên cứu của Trần Thị Lan Hương (Chủ biên, 2024); hay dịch bệnh COVID-19 khiến giáo viên phải đối mặt với lo lắng cho sự an toàn của người thân, áp lực khi chuyển mô hình học tập truyền thống sang trực tuyến được ghi nhận trong khảo sát của Nguyễn Sơn Hải (2022). Trong nghiên cứu này, với đối tượng tập trung là giáo viên bậc mầm non, tâm trạng của họ khi dịch bệnh xảy ra không chỉ là lo lắng cho người thân và gia đình mà còn là sự bất an với nghề.

Năm 2020, khi Thành phố Hồ Chí Minh xuất hiện ca bệnh đầu tiên, các thầy cô tại Trường Mầm non Gia Phú nói riêng và các trường trên địa bàn Thành phố nói chung luôn cập nhật tình hình trên lớp với phụ huynh học sinh trên nhóm Zalo theo từng lớp. Công việc thường nhật của các cô trong thời điểm dịch là đón trẻ, đo thân nhiệt, theo dõi biểu hiện của trẻ trên lớp, chăm sóc trẻ và trả trẻ vào buổi chiều. Khó khăn được các cô chia sẻ: “*Đây là một bệnh lạ mới xuất hiện nên cần phải quan sát để ý tới các con có biểu hiện biếng ăn, hơi mệt, sốt..., là báo với gia đình để đến đón bé hoặc cho bé ở nhà*”; “*Rất sợ nếu các cháu bị nhiễm bệnh và lây chéo nhau hoặc lây cho giáo viên trong trường*”. Do hoàn cảnh gia đình học sinh khác nhau, bố mẹ làm nhiều công việc đa dạng nên khả năng nhiễm bệnh rồi về lây sang con có nguy rất cao. Ngoài ra, các giáo viên mầm non cũng “*lo lắng khi dịch bệnh bùng phát sẽ không có lương thực để dùng, sợ nếu người nhà đổ bệnh sẽ không có chỗ chữa bệnh*” (PVS, Nguyễn Thị M., giáo viên Trường Mầm non Gia Phú). Nguyên nhân của những nỗi băn khoăn trên xuất phát từ việc phường 13 là nơi có ca nhiễm đầu tiên trong Quận 5. Dù địa bàn này được coi là một trong những nơi có nhiều cơ sở khám chữa bệnh nhất của thành phố nhưng luôn trong tình trạng quá tải do số ca nhiễm liên tục tăng nhanh². Tâm lý của nhóm giáo viên mầm non khá đặc biệt bởi trong thời gian xảy ra dịch bệnh, họ phải truyền đạt và hướng dẫn thực hiện 5K, giữ khoảng cách cho đa số các bé từ 1-5 tuổi, mà bản thân các bé chưa tự chăm sóc được cho mình nên việc giữ khoảng cách hay thực hiện quy định 5K là rất khó khăn.

² Tính đến thời điểm năm 2023, Quận 5 có nhiều bệnh viện lớn (Bệnh viện Đại học Y Dược, Bệnh viện Quận 5, Bệnh viện 30/4; Bệnh viện Nguyễn Trãi, Bệnh viện Nguyễn Tri Phương, Bệnh viện Nhiệt đới, Bệnh viện Chấn thương chỉnh hình, Bệnh viện Phạm Ngọc Thạch, Bệnh viện Truyền máu huyết học, Bệnh viện Đức Khang, Bệnh viện An Bình, Bệnh viện 7A, Bệnh viện Công an Thành phố Hồ Chí Minh, Bệnh viện Hùng Vương); 01 Trung tâm y tế Quận 5; 15 Trạm y tế, 11 Phòng khám đa khoa và nhiều cơ sở khám chuyên khoa khác.

Bên cạnh nỗi lo về sự an toàn cho sức khỏe của bản thân và gia đình có thể bị lây chéo trong quá trình đứng lớp, các cô giáo mầm non còn có nỗi lo về an toàn tài chính cho bản thân. Nỗi lo này không phải không có căn cứ. Thực tế đã cho thấy, dịch COVID-19 làm cho tỷ lệ thất nghiệp gia tăng, các gia đình khó khăn có xu hướng cho con em ở nhà thay vì đến trường mầm non, đặc biệt nhiều trường mầm non tư nhân phải đóng cửa vì không thể duy trì khi không có nguồn thu từ học phí (Nguyễn Thị Nga và cộng sự, 2022). Ghi nhận tại địa bàn Thành phố Hồ Chí Minh nói chung, năm 2020 có 879 cơ sở giáo dục mầm non với hơn 23.464 cán bộ quản lý, giáo viên, nhân viên bị ảnh hưởng vì dịch. Năm học mới 2021 - 2022 có 151 cơ sở giáo dục mầm non đã giải thể và ngừng hoạt động. Khi dịch COVID-19 diễn ra trên diện rộng, các cơ sở giáo dục mầm non phải tạm dừng hoạt động khiến chất lượng giáo dục mầm non không được đảm bảo mà còn dẫn đến công việc của giáo viên khó có khả năng duy trì.

2.3. Nỗi sợ của nhóm buôn bán, dịch vụ: sinh mạng và sinh kế

Đã có nhiều diễn đàn và nghiên cứu công bố về tác động của COVID-19 đến nền kinh tế toàn cầu và nền kinh tế Việt Nam. Năm 2020, GDP toàn cầu suy giảm 5,2% do dịch COVID-19 và do các biện pháp áp dụng để hạn chế dịch bệnh (World Bank, 2020). Tại Việt Nam, tốc độ tăng trưởng GDP quý 1/2020 là 3,82%, mức thấp nhất trong một thập kỷ, các ngành bị ảnh hưởng nhiều nhất là du lịch, lưu trú, hàng không, bán lẻ, dệt may, da giày, chế biến thực phẩm; đối tượng bị ảnh hưởng lớn là các doanh nghiệp vừa và nhỏ, hộ kinh doanh gia đình (ILO, 2020). Tại Thành phố Hồ Chí Minh, từ cuối quý 2/2021, mọi hoạt động phát triển kinh tế bị ngưng trệ, nhiều doanh nghiệp ngừng hoạt động, tăng trưởng kinh tế năm 2021 là -5% (Trương Đức Thuận, 2022). Trên địa bàn phường 13, số lượng hộ kinh doanh dịch vụ khá lớn, bao gồm: hộ kinh doanh, doanh nghiệp công ty, chi nhánh, văn phòng đại diện và các địa điểm kinh doanh. Số liệu thống kê cho thấy, giai đoạn 2020-2023 các đơn vị kinh doanh trên địa bàn có xu hướng giảm 709 hộ xuống còn 688 hộ; số doanh nghiệp, công ty giảm từ 249 xuống còn 212 doanh nghiệp, đây là bối cảnh chung so với tăng trưởng kinh tế trên địa bàn phường cũng như địa bàn Thành phố Hồ Chí Minh (Báo cáo của UBND phường 13, 2020; 2021; 2022; 2023).

Qua trao đổi, một số hộ kinh doanh trên địa bàn phường 13 cho rằng: *“Nỗi sợ lớn nhất của mọi người không còn là hoạt động kinh doanh dịch vụ bị giảm mà lo nếu nhiễm bệnh không có chỗ chữa trị, sợ đi cách ly, vì nếu bị đi cách ly tập trung thì có thể sẽ chết”*. Bằng chứng được nhóm này đưa ra để giải thích cho nỗi sợ của mình dựa trên các thông tin trên báo, đài về số người chết gia tăng; điều kiện sinh hoạt, điều trị thiếu thốn trong khu cách ly³. Hơn thế nữa, tin đồn về việc nhiều người bị chết trong khu cách ly; thiếu lương thực, thiếu thuốc điều trị, thiếu bác sỹ khiến họ lo lắng, sợ hãi. Chính vì thế, nhiều người thuộc nhóm kinh doanh có điều kiện kinh tế tốt đã tìm cách di chuyển về những “vùng an toàn” bất chấp quy định không đi lại tự do của địa phương. Họ tìm kiếm các mối thân quen để trở về quê ngoài Bắc. Bản thân họ cho

³ Tại phường 13, thời điểm ban đầu khi số lượng ca bệnh ít, hầu hết cách bệnh nhân đi cách ly tập trung đều được đưa đón điều trị đến khi âm tính với COVID-19 và được trở về nhà. Tuy nhiên, tình hình dịch bệnh diễn biến bất thường, số ca bệnh tăng lên và đỉnh điểm là từ tháng 6 - tháng 11 năm 2021 khiến các cơ sở y tế quá tải, người bệnh tự đến bệnh viện mà cũng không được nhận chữa trị.

rằng về quê là an toàn như lời trần tình sau đây: *“Tâm lý lúc đây là sợ, người thân gọi điện vào liên tục, nên tìm thuê xe về quê ngoài Hà Nội, thuê mấy trăm triệu mấy chặng ô tô qua các chốt, một xe họ chỉ chở 1 người qua chốt, có gia đình về tới Hà Nội là mấy trăm triệu, đi khổ lắm, mọi sinh hoạt đều thực hiện trên xe, không có điều hòa, không có thông gió, trên xe vẫn sử dụng khẩu trang kín mít, về tới Hà Nội con người như con vật, sợ lắm”* (PVS, Hoàng Văn Th., 44 tuổi, Quận 5). Như vậy, bỏ qua quy định của chính quyền địa phương, bất chấp việc có thể vi phạm pháp luật, bất chấp sự nguy hiểm của bản thân và gia đình, vì sợ nhiễm bệnh, lo lắng về dịch vụ y tế của Thành phố Hồ Chí Minh mà một số người dân đã tìm con đường ra Bắc, và theo họ về quê *“là nơi trú ẩn an toàn”*, ít nhất là tại thời điểm dịch bệnh đang bùng phát mạnh ở Thành phố Hồ Chí Minh.

Bên cạnh những người tìm về nơi an toàn, những tiểu thương kinh doanh nhỏ lẻ khác thể hiện sự lo lắng cho hoạt động kinh doanh của gia đình. Các hộ này đều khẳng định COVID-19 làm thu nhập gia đình giảm nhiều, khoảng 50-80% so với trước dịch. Dịch bệnh xuất hiện, sự ra đời của Chi thị 15 và tiếp đó là Chi thị 16 khiến các chợ và các hoạt động thương mại dịch vụ phải đóng cửa và ngừng hoạt động. Chỉ còn số ít siêu thị được phép mở cửa cung cấp nhu yếu phẩm cần thiết cho người dân. Tìm hiểu tại một xưởng sản xuất gấu bông trên địa bàn phường 13, chủ cơ sở cho biết: *“Nhà mình dừng làm chính thức thì từ bắt đầu 1/5/2021, đến giữa tháng 6, tháng 7/2021 là tê liệt hết không làm ăn gì, đến khi trở lại hoạt động, sau dịch là đến giáp Tết, cuối năm 2022 thì bùng phát đợt dịch mới. Hồi đầu năm 2022 gây dựng lại đến cuối năm mới tạm ổn định nhưng không được như trước nữa vì công nhân thì nghỉ về quê, học sinh còn học online, buôn bán cũng ít người mua, cước vận chuyển lại đắt hơn, hàng làm ra bán cũng chậm hơn, khi chợ nghỉ thì các cửa hàng đầu mối cũng nghỉ”* (Ngô Văn Th., 44 tuổi, phường 13, Quận 5).

2.4. Nỗi sợ của nhóm phải đi cách ly: “Chẳng đâu bằng nhà mình”

Những trải nghiệm trong thời gian dịch bệnh trở thành nỗi ám ảnh đối với cộng đồng, đặc biệt là với những người đã từng phải đi cách ly trong thời gian đầu của đại dịch. Tiếng còi xe cấp cứu, tiếng loa tổ dân phố gọi đi xét nghiệm, hình ảnh phong tỏa và xét nghiệm COVID-19 ngay trong đêm trở thành những cảnh tượng không thể quên của người dân Thành phố Hồ Chí Minh nói chung và người dân khu phố Dã Tượng, phường 13, Quận 5. Những cảnh tượng mà họ nhớ và ám ảnh về dịch bệnh khiến họ bị khủng hoảng về tinh thần. Lời trần tình sau đây đến từ một người từng phải xét nghiệm trong đêm và phải đi cách ly tập trung tại Bệnh viện Phạm Ngọc Thạch khi biết thông tin cả gia đình phải đi cách ly: *“Mình sợ người nhà mình chết, vì trong người có bệnh nền, nhưng chỉ nghĩ mà mình không dám nói, ở trong viện cả tháng mà chỉ ngủ 2 tiếng mỗi ngày, đến khi về nhà mới ngủ ngon được”* (PVS, Hứa Kim M., 68 tuổi, phường 13, Quận 5). Kết quả thảo luận nhóm với những người đã từng phải đi cách ly cho thấy, phần đông sợ hãi trước dịch bởi từ nhỏ tới giờ chưa thấy dịch bệnh nào được tuyên truyền là nguy hiểm đến vậy. Nhóm nữ giới có nhiều mối lo hơn so với nam giới và nhóm người cao tuổi lo

lắng về sinh mạng, lo lắng phải xa nhà đến một nơi xa lạ hơn so với các nhóm tuổi khác. Điều này cũng tương tự như phát hiện của các nghiên cứu trước đây khi đề cập đến nỗi sợ của nhóm người cao tuổi (Nguyễn Công Huy và cộng sự, 2020), hay sự khác biệt tâm lý giữa nam và nữ trước dịch bệnh COVID-19 (Trần Thị Lan Hương chủ biên, 2024).

Tại phường 13, ngay sau khi phát hiện ca bệnh đầu tiên ở công ty Kim Minh, phường đã tiến hành phong tỏa cả con đường Dã Tượng với gần 500 nhân khẩu. Đa số những người trong khu phong tỏa đều cho rằng, tại thời điểm đó thấy khu vực nhà ở phải chằng dây chằng, người ngoài không vào được, người trong không ra được khiến họ rất lo lắng. Trước đó họ mới chỉ nghe về COVID-19 qua các phương tiện truyền thông, khi dịch xuất hiện ở chính khu vực họ sinh sống, họ cảm thấy sợ hãi. Trong trí nhớ của những người già, tiếng loa gọi đi xét nghiệm COVID-19, tiếng chuông điện thoại cán bộ y tế phường báo phải tự cách ly tại phòng riêng và chuẩn bị đi cách ly tại bệnh viện, khiến họ rất hoang mang. Có những hộ gia đình 5 nhân khẩu thì có 4 người trẻ tuổi được gọi đi cách ly trước ở Bệnh viện Củ Chi, một người già ở lại và hôm sau được gọi đi cách ly ở Bệnh viện Phạm Ngọc Thạch trong thành phố. Việc không cùng khu cách ly với người thân khiến những người già càng hoang mang, lo lắng. Họ lo cho việc người thân đi cách ly có bị sao không, có bị chết không và có gặp lại được nhau không. Kết quả về sự bất an của người già trong nghiên cứu này phải chăng là do sức khỏe tâm thần của họ không được vững vàng như của người trẻ, người già thường có tâm lý mong muốn được sống quây quần với người thân, bên con cháu. Tâm trạng của một người lớn tuổi thuộc diện đi cách ly nhớ lại: *“Mấy đứa trẻ thì không biết sao chứ người lớn thì khủng hoảng lắm, lúc đấy ai cũng sợ, nhiều khi không chết vì dịch bệnh mà chết về bệnh tim, hồi hộp lắm, lúc loa kêu ra xét nghiệm mà có tên mình là sợ lắm. Bản thân không nhớ nổi phải xét nghiệm bao nhiêu lần, nhiều lắm. Đến khi nghe đọc danh sách được về nhà thì mừng lắm”* (PVS, Phạm Thị Kim P., 64 tuổi, phường 13, Quận 5).

Nữ giới là nhóm đối tượng dễ bị ảnh hưởng tâm lý hơn so với nam giới. Lý giải cho điều này có thể là do nữ giới sợ sự cô đơn hơn nam giới, sợ đối diện với sự an nguy của bản thân và những người trong gia đình. Sự lo lắng này đã dẫn đến việc một số trường hợp khi biết tin phải đi cách ly đã từ chối được sử dụng dịch vụ y tế: *“Mình đi cách ly thì chồng, con, em mình ở lại sẽ ra sao, có nhiễm bệnh không, sợ cho gia đình có người còn sống hay không, mình có khỏe để gặp người thân không”* (Phương Cảnh T., 42 tuổi, phường 13, Quận 5). Chỉ đến khi được động viên, tư vấn về việc được theo dõi và chăm sóc sức khỏe tại nơi cách ly, người dân mới sẵn sàng tâm lý rời nhà đi cách ly theo quy định tại thời điểm đó.

3. Một số nhận xét

Nỗi sợ của con người được xem xét như một phản ứng xã hội, dạng thức về tâm lý này thường nảy sinh trong những hoàn cảnh cụ thể, đặc biệt là khi đối mặt với nguy hiểm (Gaëtan và cộng sự, 2020). Ở Việt Nam, biểu hiện của nỗi sợ này từng xuất hiện đối với các bệnh truyền nhiễm như bệnh phong, HIV, Viêm gan B, hay SARS (Nguyễn Công Thảo, 2021). Dịch bệnh COVID-19 bùng phát với nhiều biến thể và tác động đến nhiều mặt của đời sống cộng đồng khiến

con người cảm thấy lo sợ. Tuy nhiên, nỗi sợ trước dịch COVID-19 rõ nét hơn so với các bệnh truyền nhiễm khác bởi một số nguyên nhân sau:

Thứ nhất, đây là dịch bệnh có tốc độ lây nhiễm nhanh, khó kiểm soát nên các thông tin về dịch bệnh khiến người dân thấy mơ hồ, chủ yếu cập nhật thông tin qua mạng xã hội, qua các phương tiện truyền thông đại chúng. Tình trạng mạng xã hội giật tít, đưa thông tin chưa chính thống khiến người dân vốn chưa có nhiều hiểu biết về dịch bệnh lại càng hoang mang. Vì là dịch bệnh mới xuất hiện, người dân thường liên tục cập nhật và tiếp cận những thông tin về tình hình dịch COVID-19. Bên cạnh những thông tin chính thống tuyên truyền về phòng tránh dịch, những tin không chính thống với nội dung tiêu cực có thể gây nên tâm trạng hoang mang, lo lắng cho người dân. Cùng với những thông tin được ban hành bởi các cơ quan có thẩm quyền, có những thông tin, hình ảnh chưa được kiểm định, những thông tin mang tính “câu like” trên các trang mạng xã hội càng tác động tiêu cực đến tâm lý cộng đồng.

Thứ hai, dịch COVID-19 có diễn biến phức tạp. Từ ca bệnh đầu tiên xuất hiện vào tháng 12/2019, đến tháng 12/2022, thế giới đã ghi nhận 657 triệu ca và hơn 6,6 triệu ca tử vong. Tại Việt Nam, kể từ đầu dịch đến ngày 19/12/2022, cả nước đã ghi nhận trên 11,5 triệu ca mắc, và hơn 43.100 ca tử vong (Bộ Y tế, 2022). Tại thời điểm bùng phát lớn nhất của dịch bệnh, đa số người dân chưa được tiêm vaccine. Điều này đã tạo ra tâm lý lo lắng cho người dân khi trong cơ thể chưa có miễn dịch để đối phó với dịch bệnh.

Phường 13 là một trong những nơi hoàn thành việc tiêm vaccine mũi 1 sớm nhất trên địa bàn Quận 5 nói riêng và Thành phố Hồ Chí Minh nói chung. Khi có thông tin tiêm tại phường, với tâm lý lo lắng cần phải được tiêm nhanh nhất có thể, người dân tập trung tiêm rất đông, thậm chí có cả những người không có tạm trú trên địa bàn phường cũng đến mong muốn được tiêm sớm tại đây. Điều này dẫn đến tụ tập đông người và tăng nguy cơ lây nhiễm bệnh. Phỏng vấn người dân trên địa bàn cho biết: “*Việc tiêm vaccine tổ chức tại địa điểm Trường Tiểu học Lê Đình Chinh, người dân thấy tiêm là đi đông lắm, rồi tranh giành nhau, lúc ấy là lúc dễ lây nhất. Thậm chí người ở phường khác biết tin ở đây tiêm họ cũng vô giành chỗ, như có người ở tận Nhà Bè lái xe tới muốn vô tiêm mà không được tiêm, họ la um sùm, tội mấy đồng chí dân phòng phải giữ trật tự*” (PVS. Phùng Thị Th., 48 tuổi, phường 13, Quận 5).

Thứ ba, thiếu trang thiết bị y tế và lực lượng y sĩ, bác sĩ. Mặc dù Quận 5 là một trong những nơi có nhiều cơ sở y tế khám chữa bệnh, song số lượng nhân khẩu sinh sống trên địa bàn lại rất đông. Dịch bệnh diễn biến khó lường, số lượng ca F0, F1 tăng nhanh khiến hệ thống y tế không kịp trở tay. Tại thời điểm dịch bệnh gia tăng, Quận 5 cũng như toàn Thành phố Hồ Chí Minh đã phải dựng lên các bệnh viện dã chiến để chữa trị cho bệnh nhân. Tuy nhiên, cơ sở hạ tầng tại đó khó có thể đảm bảo các dịch vụ y tế như ở các cơ sở khám chữa bệnh.

Thứ tư, trước khi Chính phủ đưa ra thông cáo báo chí về ban hành văn bản hướng dẫn, giải quyết về dịch bệnh COVID-19, chưa có hướng dẫn cụ thể với cán bộ các cấp có liên quan. Điều này dẫn đến tình trạng các cấp có thẩm quyền chưa biết có văn bản và giải pháp thực hiện mà người dân đã biết thông tin nhưng không chính xác, dẫn đến nhiều thắc mắc gây

ảnh hưởng tới tiến độ và hiệu quả làm việc của đội ngũ cán bộ có liên quan. Ví dụ về việc hỗ trợ hộ gia đình khó khăn do dịch COVID-19: “*Chính sách tập trung cho người dân thụ hưởng, nhưng tại em bị áp lực, chưa được họp triển khai thì đã đăng báo là người dân sẽ được hưởng trợ cấp COVID-19 rồi. Nhà nhà điện thoại hỏi tại em, trong khi chính sách ra chưa có hướng dẫn về địa phương, chưa có tiêu chí xác định đối tượng nào được hưởng*” (PVS, Nguyễn Th. H., 43 tuổi, phường 13, Quận 5).

Thứ năm, Y tế dự phòng, đặc biệt y tế cơ sở còn yếu kém, chưa có điều kiện nâng cao chất lượng hiệu quả nhân lực, cơ sở vật chất thiếu nhiều, thu nhập cho đội ngũ cán bộ y tế không ổn định nên cán bộ gặp khó khăn khi gắn bó lâu dài với nghề.

Kết luận

Dịch bệnh COVID-19 cùng các diễn biến phức tạp đã ảnh hưởng lớn đến đời sống, kinh tế, xã hội và để lại những nỗi sợ trong tâm lý, tinh thần của người dân. Mỗi nhóm xã hội khác nhau lại chịu sự tác động ở các mức độ nhất định do dịch bệnh gây ra và mỗi nhóm lại có nguồn lực khác nhau để có thể vượt qua dịch bệnh.

Bằng việc tìm hiểu tác động về mặt tinh thần của dịch COVID-19 đến một số nhóm xã hội được lựa chọn, nghiên cứu này đã chỉ ra rằng, nỗi sợ thể hiện rõ nét nhất ở nhóm người già, phụ nữ có dương tính với COVID-19 và phải đi cách ly tập trung. Mức độ thứ hai là nhóm cán bộ chính quyền cấp cơ sở và giáo viên - lực lượng tuyến đầu chống dịch đã được tiêm phòng ngay khi có vaccine phòng bệnh - nhưng phải tiếp xúc với nhiều người, đặc biệt là tiếp xúc với người nhiễm/nghi nhiễm COVID-19. Nỗi sợ có phần ít hơn ở nhóm kinh doanh, dịch vụ bởi lẽ họ vẫn có nguồn lực về kinh tế và một số có “lối thoát” là tìm về quê - nơi trú ẩn an toàn hơn.

Phát hiện từ nghiên cứu này cho thấy, các chính sách hỗ trợ phòng chống dịch cần có sự chi tiết phù hợp với thực tiễn hơn, các thông tin về dịch bệnh cần rõ ràng, mang tính chính thống; những hỗ trợ sau dịch nên quan tâm nhiều hơn vào nhóm dễ bị tổn thương. Ngoài ra, sự chuẩn bị kỹ lưỡng về cơ sở vật chất cũng như con người trong lĩnh vực y tế hay hoạt động tuyên truyền tới cộng đồng các vấn đề của dịch bệnh cũng là những việc làm quan trọng và cần thiết.

Tài liệu tham khảo

1. Đặng Nguyên Anh (2021), “Ảnh hưởng của đại dịch COVID-19 đến sức khỏe tinh thần”, *Tạp chí Khoa học xã hội*, số 10, tr.8-19.
2. Bộ Y tế (2022), *Báo cáo công tác phòng, chống dịch COVID-19*, số 1733/BC-BYT ngày 23/12/2022, Tài liệu Ban Chỉ đạo Quốc gia, Phiên họp lần thứ 19.
3. Gaëtan, M., Gerritsen, L., Duijndam, S., Saleminck, E., Engelhard, I. M. (2023), “Fear of the coronavirus (COVID-19): Predictors in an online study conducted in March

2020”, *Journal of Anxiety Disorder*, Vol. 74, August 2020, 102258, <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102258>.

4. Nguyễn Sơn Hải (2022), “Hỗ trợ giáo viên dạy học trực tuyến trong bối cảnh dịch bệnh COVID-19: kinh nghiệm từ Nhật Bản, Hàn Quốc và một số khuyến nghị”, *Tạp chí Giáo dục*, số 22 (7), tr. 58-64.

5. Trần Thị Lan Hương (Chủ biên, 2024), *Tác động xã hội, ứng phó và vượt qua đại dịch COVID-19 ở Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.

6. ILO (2020), *Đánh giá nhanh tác động của đại dịch COVID-19 tới doanh nghiệp và người lao động trong một số ngành kinh tế chính: Ứng phó, điều chỉnh và khả năng phục hồi*, trên trang: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@asia/@ro-bangkok/@ilo-hanoi/documents/publication/wcms_757928.pdf (Truy cập ngày 25/1/2025).

7. Nguyễn Thị Nga, Nguyễn Thị Trang, Vũ Thị Ngọc Minh (2022), “Kinh nghiệm quốc tế về đảm bảo chất lượng giáo dục mầm non trong bối cảnh Covid-19 theo hướng tiếp cận đa ngành”, *Tạp chí Khoa học giáo dục Việt Nam*, Tập 18, số 9, tr. 73-80.

8. Nguyễn Công Thảo (2020), “Life in Hanoi during the Coronavirus Pandemic”, *City and Society*, Vol 32, Issue 2, pp. 1-5.

9. Nguyễn Công Thảo (2021), “Định kiến về bệnh tật: từ lịch sử đến đại dịch COVID-19”, *Tạp chí Dân tộc học*, số 4, tr. 28-36.

10. Trương Đức Thuận (2022), “Đề nền kinh tế Thành phố Hồ Chí Minh sớm phục hồi và phát triển sau đại dịch COVID-19”, trên trang: <https://www.tapchicongsan.org.vn/web/guest/thuc-tien-kinh-nghiem> (Truy cập ngày 25/1/2025).

11. Ủy ban nhân dân phường 13 (2020), *Báo cáo tình hình thực hiện nhiệm vụ kinh tế - xã hội năm 2020*, số 767/BC-UBND ngày 09/11/2020.

12. Ủy ban nhân dân phường 13 (2021), *Báo cáo tình hình thực hiện nhiệm vụ kinh tế - xã hội năm 2021*, số 853/BC-UBND, ngày 05/11/2021.

13. Ủy ban nhân dân phường 13 (2022), *Báo cáo tình hình thực hiện nhiệm vụ kinh tế - xã hội năm 2022*, số 919/BC-UBND ngày 03/11/2022.

14. Ủy ban nhân dân phường 13 (2023), *Báo cáo tình hình kinh tế, văn hóa - xã hội năm 2023 và phương hướng hoạt động năm 2024*, số 1538/BC-UBND ngày 29/12/2023.

15. World Bank (2020), *Trạng thái bình thường mới ở Việt Nam sẽ ra sao? Tác động kinh tế của COVID-19*.